

SAODAT FAYZIYEVA,¹*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti*

JADID TANQIDSHUNOSLIGIDA SHEKSPIR IJODI TADQIQI

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadid adabiyoti va adabiyotshunosligi uchun juda ko‘p qimmatli manbalarni bosish imkoniyatini bergan “Maorif va o‘qitg‘uchi” jurnalida chop etilgan Shekspir haqidagi tadqiqot tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Shekspir, Angliya, tarixiy xronika, komediya, xasislik fojialari.

Annotation: This article analyzes the research on Shakespeare published in Maorif va Okitguchi magazine, which provides access to many valuable sources for modern literature and literary studies.

Key words: Shakespeare, England, historical chronicle, comedy, tragedies of greed.

Jahon adabiyoti tarixini Shekspirsiz tasavvur qilish qiyin. Shekspir adabiyot maydonida o‘z ovozi bilan o‘chmas iz qoldirgan shaxsiyat namunasidir. Uning qalamiga mansub asar, xoh u sonet bo‘lsin, xoh tragediya, xoh komediya, insonlar ko‘ngliga kirmasdan qolmaydi. Uning tragediyalari jahon adabiyoti durdonalari qatoridan o‘rin olishi bilan birga, o‘zidan keyingi shu turdagi asarlar uchun namuna bo‘lib xizmat qilgan. U tom ma’noda o‘z davridagi hukmron ijtimoiy-madaniy davr – Uyg‘onish davri uchun serqirra ijodkor va shubhasiz, yetakchi figura hisoblanadi.

Jadid adabiyotshunosligida G‘arb adabiyotini tadqiq qilishda asosiy o‘zan, bu – rus adabiyoti va rus shoir-yozuvchilari edi, lekin bitta-ikkita manba borki, ularda bu an’anadan cheklangan holda Yevropa yoki Amerika adabiyotiga murojaat qilib, boshqalardan yaqqol ajralib turuvchi tadqiqotlar yaratilgan. 20-yillar matbuotida Shekspir ijodini ochib berish maqsadida katta tajriba yaratildi. Rafiali ismi ostida berilgan “Shekspir” maqolasi “Maorif va o‘qitg‘uchi” jurnalining 1928-yil 3-4-sonlarida “G‘arb adabiyoti tadqiqi” rukni ostida chop etilgan. U shu turdagi maqolalardan tubdan farq qiladi. Boisi “Shekspir” maqolasida ijodkor shaxsi haqida gapirilib, so‘ng asarlari nomi “quruqqina” sanab ketilmaydi, balki avval Shekspir davrida Angliya (Angiltara)²dagi ijtimoiy hayot haqida, keyin adibning tarjimayi holi to‘g‘risida gapirilib, birin-ketin asarlari janriga qarab tahlilga tortiladi. Maqola uch qismdan iborat bo‘lib, uning birinchi qismida Shekspirning hayoti, Londonga ko‘chishi, ingliz jamiyatining ahvoli, Shekspir davrida teatr va uning ahamiyati, Angliyada tijorat kapitalizmning inkishofi va unsurlari, Shekspirning “Qirol Jon”, “Richard II”, “Genrix IV”, “Genrix VI”, “Richard III”, “Genrix V”, “Genrix VIII” kabi tarixiy xronikalari (adabiyotshunos O.Qayumov iborasi) haqida ma’lumot beriladi va “Richard III” fojiasi va “O‘n ikkinchi kecha” komediyalaridagi ayrim qahramonlar xarakteri tahlil qilinadi.

Ikkinchi qismda esa “Venetsiya savdogari” asarini tahlil qilish asnosida o‘rta asrlarda yahudiylarga nisbatan qanday munosabatda bo‘lingani ochib beriladi. Yana “Romeo va Juletta” hamda “Otello” fojialari haqida so‘z boradi. “Otello” tragediyasidagi qahramonlarga (Otello, Dezdemon, Yago) munosabat bildiriladi.

¹ saodatfayziyeva@gmail.com.

² Manbada aynan shunday berilgan.

Uchinchi qismda “Hamlet” asari va uning mazmuni, bu asarning umumbashariy ahamiyati haqida gapiriladi. Shuningdek, Shekspirning Rim mavzusidagi fojialari (“Yuliy Sezar”, “Antonio va Kleopatra”, “Kariolan”) hamda “Qirol Lir” asari to‘g‘risida ham mulohazalar bayon qilingan.

Shekspir o‘rtahol oilada tug‘ilgani ma’lum. U tahsilni tugatgandan so‘ng 18 yoshida Anna Hatuey degan fermer qiziga uylanishi hammamizga ma’lum. Biroq bu qizning ismini Rafiali nimaga-dir “Anna Gasum” deb beradi. O‘g‘li Hamletning o‘n bir yoshida vafot etishi Shekspirga qattiq ta’sir qiladi. Ijodkorning Londonga kelishi ayrim manbalarda 1587, ayrim manbalarda 1592-yil deb ko‘rsatiladi. Maqolada esa bu voqea 1585-1587-yillar oralig‘ida sodir bo‘lgani qayd etiladi.

Hukumat tepasiga kelgan qirolicha Yelizaveta davrida Angliyada tijorat kapitalizmi yana yuk-sala boshladi. 1588-yilda Ispaniya floti ustidan g‘alaba qozonilganidan keyin Angliya har sohada Italiyaga ergasha boshladi. 1576-yilda Angliyada birinchi teatr binosi qurilgan. Shekspir davriga kelib ularning soni ancha ko‘paygan bo‘lishiga qaramay, ular faqat xalq majlislari o‘tkaziladigan, karta o‘ynaladigan joy maqomida edi. Keyin ayrim sa’y-harakatlar tufayli teatr sahnasi ijtimoiy oynaga aylandi.

Yuqorida sanalgan tarixiy xronikalarni bu asarlarni tadqiq qilgan Daudan degan odam³ ikki guruhga bo‘ladi: ularning birinchisida zaif, kuchsiz qirollar tasvirlangan bo‘lib, bu guruhga “Qirol Jon”, “Richard II”, “Genrix VI” kabi dramalar kiritiladi. Ikkinchi guruhda esa kuchli qirollar tasvir etiladi va bu guruhda “Genrix IV”, “Genrix V”, “Richard III” kabi dramalar sanaladi. Muallif bu dramalar odatan og‘irligini aytib, ulardan “xiyonat va qon hidi” kelib turishini ta’kidlaydi. Faqat bu asarlarni birlashtirib turgan narsa Shekspirning Angliyaga bo‘lgan “issiq muhabbati” edi, xolos.

“Richard III” dramasi Angliya qirolligining yetti yillik tarixini o‘z ichiga oladi. Unda jismo-nan zaif (cho‘loq, bukri, xunuk) bo‘lgan Richard bir necha xunrezliklar qilgandan so‘ng taxtni egallashi, bu yo‘lda yaqinlarini ham ayamagani tasvir etiladi. Umrining so‘ngida u Richmonddan yengilib, halok bo‘ladi. Rafiali bu fojiani Shekspir ijodidagi eng yorqin dramalardan deb baholay-di, shuningdek, dunyoning buyuk adibi Shiller ham aynan shu fojiani yoqtirganligini ta’kidlaydi.

Shekspir “Richard III” asarini yozib mahratining ko‘p qirraliligini namoyon etgan. Richard qanchalik yovuz va shafqatsiz bo‘lsa, Richmond nomusli va olijanob qahramon tipidir. Ijodkor bu ikki qahramonni parallel qo‘ygan holda adolat tantanasini ta’minlay olgan. Rafiali bu borada Shekspirni bu fojiada o‘zini vatanparvar yoki qalbshunos sifatidan ko‘ra bir “murolist” (axloq-shunos) sifatida namoyon qilganini yozadi⁴.

“O‘n ikkinchi kecha” komediyasi Shekspir ijodidagi eng yaxshi komediyalardan biridir. Uning voqealar rivoji shunday puxtalik bilan tuzilganki, aynan shu sabab komediyaning muvaffaqiyatini ta’minlagan. Rafiali asardagi qahramon ayollarga alohida urg‘u beradi va ularni “badiiy shaxsi-yat, jonli bir xayol” deb ta’riflaydi⁵. Bu ikki qahramon tipi alohida-alohida xarakterni namoyon qiladi. Ulardan biri butun hislarini faol tarzda namoyon qila oladi, aniqrog‘i, sevgisi uchun ochiq kurashadi (Oliviya). Ikkinchisi esa sukutni kurashdan afzal bilib, qalbidagi tuyg‘ularni yashirishga tirishadi (Viola). Munaqqid, shuningdek, gersog Orsino ham Shekspir tomonidan mahorat bilan tasvirlanganini ta’kidlaydi.

“Venetsiya savdogari” (manbada “Venedik savdogari” – S.F.) asarida Shekspir o‘rta asrda xristianlar va yahudiylar o‘rtasidagi diniy dushmanlikni tasvirlashga uringan. Antonio va Sheylok kabi qahramonlar yordamida ochib berilgan bu mojarolar tufayli aslida salbiy qahramon bo‘lgan tip (Sheylok)ni ham ba’zi nuqtalarda yoqlash mumkin. Rafiali bu asarni tahlil qilib, “bir nafrat va intiqom fojiasi”⁶ deb belgilaydi.

³ Aynan manbadan olindi.

⁴ Aynan manbadan olindi.

⁵ Aynan manbadan olindi..

⁶ Aynan manbadan olindi.

Munaqqid “Romeo va Juletta” tragediyasi haqida shunday deydi: “Shekspir zamon, makon, sharoitga tamoman rioya qilib, muhabbatdek butun insonlar uchun oshno va yaqin bo‘lg‘on va o‘lmaydig‘on umumbashariy ehtirolarni katta bir san‘atkorlik bilan tasvir qilg‘ondir”.

Yana Shekspirning xasislik fojialari deb munaqqid uchta fojiani sanaydi. Ular quyidagilar: “Otello”, “Simbelin”, “Troil va Kressida” hamda “Qishki ertak” (manbada “Qish matali” – S.F.). Shuningdek, Rafiali maqolada faqat o‘zining kuzatishlarinigina emas, balki boshqa olimlarning ham tadqiqqlariga e‘tibor qaratadi. Xususan, Stujnikov degan olim Shekspirning ijodini asarlarining yaratilgan davriga qarab to‘rt davrga bo‘ladi. Ulardan birinchisi Shekspirning o‘zgartirgan asarlari davri. Bizningcha, bu davr tarixiy xronikalar yaratilgan davr bo‘lib, ijodkor aynan o‘sha asarlarining asosini tarixchi Xolenshedning “Angliya, Shotlandiya va Irlandiya xronikalari”dan olgan edi.

Ikkinchi davr esa Shekspirning favqulodda shuhrat qozongan asarlari davri bo‘lib, bu davrda “Romeo va Juletta”, “O‘n ikkinchi kecha”, “Venetsiya savdogari” kabi asarlar yaratilgan.

Uchinchi davr ijodkorning inson qalbidagi shiddatli ehtirolarni tasvir etgan fojialari yaratilgan davr bo‘lib, “Otello” asari bu davrning eng yuksak namunasi edi.

Nihoyat, oxirgi to‘rtinchi davr 1609-1616-yillarni o‘z ichiga olib, bu davrda “badbinlikdan qo‘l tortib, hayot bilan kelishib”⁷ qolgan Shekspir “Simbelin”, “Qishki ertak”, “Bo‘ron” (manbada “To‘lqin” – S.F.) kabi asarlar yaratdi.

Rafiali “Hamlet” asarining tahliliga kirishganda Hamletga quyidagicha ta‘rif beradi: “Hamlat adolat va haqiqatning orasidag‘i ixtilofning tug‘urg‘oni malanxuliy (bizningcha, melanxolik – S.F.) bir huzun va dahshatli bir badbinlik natijasida harakatlarida yavoshliq bilan xarakteriza qila oladi”. Bu gaplarda xulosa chiqarsak, munaqqid asarlarga faqat adabiyot doirasida e‘tibor qaratmagan, balki asar qahramonlariga shaxs sifatida yondashib, uning psixologiyasiga ham ma‘lum chizgilar berishga harakat qilgan.

Melanxolik temperamenti ostidagi odamlar tortinchoq va uyatchan bo‘lib, yangi sharoitda o‘zini yo‘qotib qo‘yishadi, o‘z kuchiga ishonishmaydi, yolg‘izlikka oson ko‘nikishadi, omadsizlik oldida tez tushkunlikka va sarosimaga tushib qolishadi. Hamletda bu xususiyatlar ma‘lum ma‘noda bo‘y ko‘rsatishini inobatga olsak, munaqqid qahramonning ruhiyatini to‘g‘ri baholay olgan, deyishimiz mumkin. Lekin adib “Faoliyat yaxshilikdir, faoliyatsizlik yovuzlikdir. Faoliyat yovuzlikni yaxshilikka aylantiradi”,-deb qaragani holda Hamletga ayrim faolliklarni yuklaydi.

Xulosa qismida Rafiali Shekspirning xarakter yaratish mahoratiga katta baho berib, “uning ulug‘liq va qimmatini biz o‘ylagandan ortiqdir”, deydi. Chindan ham, Shekspirning dahosi oldida butun dunyo bosh egadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rafiali H. *Shekspir // Maorif va o‘qitg‘uchi*, 1928. №3. –B.36-38; №4. –B.42-45.
2. Нуриддинова Ф. *Миллий матбуот фихристи. 1-китоб. –Тошкент: Миллий кутубхона, 2010. – 257 б.*
3. Нуриддинова Ф. *Миллий матбуот саҳифаларида. –Тошкент: Маънавият, – 112 б.*
4. Қаямов О. *Чет эл адабиёти тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1973. – 296 б.*
5. Турдиев Ш., Қориев Б. *Ўзбек адабиётишунослиги ва танқидчилиги библиографияси. –Тошкент: ФАН, 1967. – 217 б.*
6. Ғаниев И., Афоқова Н. *Жадид адабиёти ва адабиётишунослиги библиографияси. – Тошкент: Академнашр, 2012. – 324 б.*
7. Шарафиддинов О. *Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. –Тошкент: Маънавият, 2010. – 392 б.*

⁷ Аynan manbadan olindi.